

Проблеми виділення спеціалізованої іменної словоформи у функції частини складеного іменного присудка

Розвиток лінгвістичної науки супроводжується взаємодією різних сфер та елементів мови: класифікація різних груп лексико-семантичної системи не можлива без аналізу семантики, словотвірних засобів та, часом, граматичних функцій; виділення морфемного складу позначене залученням результатів досліджень семантики; окреслення синтаксичних одиниць включає аналіз частиномовної належності їх компонентів тощо. Саме тому однією з актуальних проблем завжди було співвідношення частин мови і членів речення, зокрема виділення типових синтаксичних функцій для кожної з частин мови. Однак і за умови виконання таких функцій тією чи тією частиною мови важливим для вирішення є питання про так звані спеціалізовані й неспеціалізовані форми. Виділення зазначених категорій супроводжується виділенням великої кількості підходів і класифікацій. Дослідженням спеціалізованих і неспеціалізованих іменникових словоформ складеного присудка займались О.М.Пешковський, О. О. Шахматов, М. Я. Плющ, І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, П. О. Лекант, Г. О. Піскун, Г. М. Груднева, Н. Г. Денисова. Проте комунікативні потреби сприяють тому, що частина форм, що їх уважали спеціалізованими, з часом починають уживатися активніше, оскільки мають більший виражальний потенціал, сприяють мовній економії або ж заповнюють лакуни в лексичній системі мови.

Метою статті є виділення спеціалізованих і неспеціалізованих іменникових словоформ у складеному присудку.

Вибір тієї чи тієї словоформи з парадигматичного ряду залежить передусім від комунікативної мети. Проте важливими є також власне лінгвістичні фактори, зокрема сполучуваність словоформ у синтаксичній конструкції. Частина словоформ має широкий потенціал сполучуваності, інші – вузький, деякі – лише за умови вживання в обмежених контекстах. Такі властивості лексем дозволяють виділити спеціалізовані й неспеціалізовані форми.

Незважаючи на те, що виступати іменною частиною складеного присудка можуть словоформи п'яти відмінків, проте спеціалізованими, тобто такими, що зумовлені не лексичними і граматичними властивостями і специфікою зв'язки, а виконуваною предикативною функцією, традиційно вважають форми називного, орудного відмінків і знахідного з прийменником **за**. Дослідники називають їх універсальними компонентами іменної частини складеного присудка, оскільки вони виражають специфічні граматичні відношення, які не можливі у жодних сполученнях слів, крім конструкції складеного іменного присудка. Синтаксична функція іменної частини присудка є для названих словоформ центральною, хоча й не первинною.

Неспеціалізованими формами іменної частини складеного присудка визначають словоформи родового, місцевого, орудного прийменникового й

знахідного (крім слівформ з прийменником **за**) відмінків. І. Р. Вихованець, досліджуючи такі слівформи, акцентує на тому, що вони, виступаючи частиною присудка, виконують вторинні, периферійні, надлишкові невластиві відмінкові функції [49 : 174]. Регулярність уживання відмінкових форм у ролі іменної частини присудка зумовлює закріплення відриву іменникової слівформи від відмінкової парадигми. Отже, відбувається транспозиція відмінкової форми у дієслівну сферу.

А. П. Загнітко до спеціалізованих форм зараховує також форму знахідного безприйменникового та родового ознаки, транспонованого із атрибутивної функції у предикативну [98 : 75].

Спеціалізовані форми позначають ототожнення: підметові й іменній частині присудка відповідає один позначуваний предмет чи явище дійсності: *Він – інженер, Він був інженером, Він став інженером, Він виявився інженером* – суб'єкт (підмет) схарактеризовано за певною ознакою (присудок). На відміну спеціалізованих слівформ, у реченнях з неспеціалізованими формами відсутні відношення тотожності: *Ми у захваті, Дівчина з косою, Дорога з каменю, Вона була доброї вдачі*. У цих реченнях іменник у функції частини присудка характеризує окремий предмет чи явище дійсності. О. О. Потебня, досліджуючи окремі значення присудків, зазначав, що відмінкові й прийменниково-відмінкові форми передають ознаку „відомої субстанції” (названої у підметі) „за посередництвом іншої субстанції” [207 : 105]. О. М. Пешковський виокремив прийменникові й безприйменникові слівформи за їхньою семантичною особливістю, оскільки „значення усіх цих [непрямих – О. С.] відмінків і прийменниково-відмінкових форм ... у предикативній і в непередикативній формах абсолютно тотожні” [195 : 247]. Тому, аналізуючи досліджувані одиниці, варто передусім розглянути їхнє первинне відмінкове значення.

Виступаючи у ролі основної частини складеного присудка, іменник повністю або частково втрачає предметне значення і „стає виразником не стільки предмета, скільки якості, властивості, що приписуються предметові”, тому він „прагне зайняти позицію предиката, оскільки категорія ознаки тісно пов'язана з предикативністю” [80 : 10]. Історично для атрибута в короткій формі прикметника або у формі дієприкметника присудкова позиція була звичною, первинною, у поєднанні означення з означуваним „імпліцитно” відчутне предикативне відношення. О. О. Шахматов зауважував, що „будь-які атрибутивні відношення можуть мислитися і предикативно” [267 : 179].

Безприйменникова чи прийменниково-іменникова слівформа, займаючи позицію предикатної синтаксеми, „становить лексико-граматичну єдність, виражаючи вищий від простого дієслівного присудка ступінь категоризації предикативної ознаки” [202 : 49]. До того ж, на відміну від спеціалізованих форм, неспеціалізовані мають ширший морфологічний вияв і різноманітнішу семантику.

У складеному іменному присудку відмінкові закінчення й прийменники не виражають граматичного зв'язку присудка з підметом, їхня роль більш важлива у вираженні узагальнених значень присудка. „Вторинна

індивідуальна предикативна функція словоформи не відповідає категорії відмінкового значення і перебуває в синтаксичній сфері дієслова” [49 : 170]. У цю сферу її переводить дієслівна зв'язка.

Роль прийменника у складеному іменному присудку зводиться до вираження релятивних відношень, тобто є синтаксичною. Семантика прийменників, уживаних у неспеціалізованих словоформах, є узагальненою: залежно від семантики субстантива вони можуть позначати локативні, темпоральні, каузальні значення тощо. Це спричиняє труднощі у кваліфікації іменної частини. Іменник позначає предмет абстраговано (*ліс, день, хвороба*). Тому конкретизувати його значення може прийменник, який є носієм синтаксичного значення. Отже, такі прийменниково-іменні сполуки функціонують у мові як певний синтез двох різних одиниць.

Функціонально іменник у присудковій позиції змінюється: хоча він не втрачає значення предметності, проте набуває значення атрибутивності, характеристизації. Таке перетворення можливе за допомогою відмінків і прийменників, що передають різні відтінки залежного відношення одного предмета до іншого. Пор.: *Небо без просвітку, Спідниця в клітинку, Ми одного духу* тощо. Більшість таких поєднань становлять фразеологізовані одиниці, відтворювані у мові як готові словосполучення. В. В. Виноградов зауважив, що подібні стійкі словоформи мають інше значення, ніж значення конкретного іменника або суми значень іменника й прийменника [38; 41]. Стійкість подібних фразеологізованих одиниць досягається через закріплення їх у функції іменної частини присудка: ...*Бард явно був в ударі* (Скрябін).

Прийменниково-відмінкові форми іменника вживаються з обмеженою кількістю повнозначних дієслів, залежно від семантики яких вони й кваліфікуються або як частини складеного присудка, або як другорядні члени речення: непрямі додатки чи обставини. Перебуваючи у постпозиції до дієслова, такі компоненти функціонують як предикати, оскільки виявляють тісніший зв'язок з останнім.

Показником предикативності прийменниково-іменникових форм є їхнє вживання в однорідному ряду з іншими словами явно предикативного характеру, зокрема з прикметниками й дієприкметниками: *На зламі століття життя під степовим соняшним небом було копійчане, бездумне, без примушених днів, без непередбачених тривоги* (Домонт.).

Особливістю неспеціалізованих форм є ще й те, що частина з них вживається без атрибута, тобто відмінкова форма, втративши зв'язок з парадигмою, не може приєднувати до себе залежні означальні форми: *Фріц якраз був на підході* (Скрябін); *Я була на сторожі* (Тарасов); *Він з досвітку вже на ногах* (Павл.); *Я була в захваті, побачивши будинок* (Шевченки). Інша частина без означального слова не вживається: *Робота з клієнтами – на першому плані* (Гримич); *Завжди щось комусь винні, завжди у „вічному боргу” перед „визволителями”* (Дудар); *Мої нерви вже були на крайній точці* (Старост.). Останній тип має яскраво виражений фразеологізований

характер, оскільки обидва компоненти мають частково переносне чи десемантизоване значення.

Прийменниково-іменникові форми у ролі предиката виявляють варіативність і вступають у семантико-синонімічні зв'язки з іншими прийменниками або безприйменниковими формами: **бути лікарем – бути за лікаря**. „У вторинних семантико-синтаксичних функціях периферійних відмінків наявно багато відхилень від категоріального відмінкового значення, в тому числі різноманітні семантичні нашарування” [49 : 172]. Відповідно серед неспеціалізованих форм іменної частини спостерігається подальша активація деяких узагальнених значень, а також їх розширення та закріплення. Зокрема, одними з найбільш уживаних стають узагальнені значення стану, додаткової характеристики особи тощо.

Література:

1. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса / В. В. Виноградов. – М., 1958. – 40 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 233 с.
4. Груднева Г. Н. Составное, или сложное, сказуемое в современном русском языке : автореф. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Г. Н. Груднева. – Львов, 1954. – 16 с.
5. Загнітко А. П. Український синтаксис: Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс / А. П. Загнітко. – К., 1996. – 201 с.
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Наука, 1956. – 420 с.
7. Плющ М. Я. Прийменниково-відмінкова форма іменника у функції іменного складеного присудка // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць] / [відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – С. 47 – 53.
8. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потєбня. – М., 1958. – Т. I-II. – М., 1958. – 536 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов; [вступ. статья проф. Е. В. Клобукова ; редакция и комментарии проф. Е. С. Истриной]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.